

УДК 343.98:343.326

**ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН
У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ТАКТИЦІ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА**

Чорний Г. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Анотація: у статті розглянуті основні питання міжнародного та національного законодавства щодо недопущення катування при проведенні досудового слідства та розгляду кримінального провадження у суді. Автор виділяє ознаки катування та проводить розмежування щодо застосування окремих видів тактичних прийомів.

Ключові слова: міжнародні акти, недопущення катування, тактичні прийоми.

Аннотация: в статье рассмотрены основные вопросы международного и национального законодательства о недопустимости пыток при проведении досудебного следствия и рассмотрения уголовного производства в суде. Автор выделяет признаки пыток и проводит разграничения относительно применения отдельных видов тактических приемов.

Ключевые слова: международные акты, недопущения пыток, тактические приемы.

Annotation: in the article the basic questions of international and national legislation are considered about impermissibility of tortures during realization of pre-trial investigation and consideration of criminal production in a court. An author distinguishes the signs of tortures and conducts differentiation in relation to application of separate kinds of tactical receptions.

Key words: international acts, non-admissions of tortures, tactical receptions.

Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій та система тактичних прийомів (тактичні комбінації) розглядаються як «упорядкована сукупність (комплекс) взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, яким притаманні цільова спрямованість та вибірковість у процесі їх реалізації» [4, с. 227]. Безпосередньо застосування тактичних прийомів підпорядковане загальним принципам, серед яких розрізняють такі як: -законність, - етичність, - науковість, вибірковість, пізнавальна цінність.

Принцип законності при застосуванні тактичних прийомів в системі криміналістичної тактики, на нашу думку, є найбільш важливим та необхідним з точки зору дотримання прав людини, збирання доказів та їх допустимості, оцінки та формування внутрішнього переконання як підґрунтя винесення правосудного рішення (вироку).

Законність, як принцип застосування тактичних прийомів, полягає в тому, що за своїм характером, змістом і цілеспрямованістю ці прийоми повинні повністю відповідати духу і букві закону. Тактичний прийом може застосовуватися лише в межах тих слідчих (розшукових) і судових дій, порядок здійснення яких визначений кримінально процесуальним законом. Відповідність тактичного прийому вимогам законності означає також й те, що він не може суперечити закону.

Стаття 9 Конституції України безпосередньо передбачає, що «...чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [2, с. 7].

Підписані та ратифіковані Україною міжнародні договори мають на меті узгодити діюче національне законодавство та привести його норми у відповідність з основними вимогами щодо захисту основних прав та свобод громадян, стандартів проведення досудового слідства та відповідний судовий розгляд.

Застосування тактичних прийомів при проведенні досудового розслідування та/або судового розгляду можуть, за своєю сутністю та природою походження, порушувати законні права процесуальних осіб, а деяких випадках розглядатися як ознаки катування.

Розглядаючи більш детальноше зазначений тезис необхідно звернути особливу увагу на комплекс міжнародних актів (договорів), який діє в зазначеному правовому полі, а саме:

- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом Президії ВР №3484-XI від 26.01.1987 р. (про зняття застереження України до статті 20 Конвенції додатково див. Закон №234-XIV від 05.11.1998 р.).

Стаття 1 передбачає, що термін «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне спричиняється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона запідозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами чи іншими особами, які

виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково.

- Резолюція 37/194 від 18 грудня 1982 року ГА ООН прийняла Принципи медичної етики, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, для захисту ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки та покарання. Ними передбачено: – «працівники охорони здоров'я, особливо лікарі, що забезпечують медичне обслуговування ув'язнених або затриманих осіб, повинні охороняти їх фізичне та психічне здоров'я і забезпечувати лікування захворювань такої ж якості та рівня, яке забезпечується особам, які не є ув'язненими або затриманими» (принцип 1); – «працівники охорони здоров'я, особливо лікарі, здійснюють грубе порушення медичної етики, а також злочин, у відповідності до діючих міжнародних документів, якщо вони займаються активно або пасивно діями, які являють собою участь або співучасть у катуванні чи інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видах поведінки і покарання, або підбурювання до їх здійснення, або спроби здійснити їх» (принцип 2).

– Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі. Резолюція 43/173 ГА ООН від 9 грудня 1988 р.; – Токійська декларація. Основні лікарські принципи щодо катувань та інших видів жорстокого, негуманного або принизливого поведінки чи покарання при затриманні та ув'язненні. Прийнята 29-ю Всесвітньою медичною асамблеєю, Токіо, жовтень 1975 р.; – Основні принципи поведінки з ув'язненими. Резолюція 45/111 ГА ООН від 14 грудня 1990 р.; – Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі. Резолюція 45/113 ГА ООН від 14 грудня 1990 р. 4. 18 грудня 2002 року був прийнятий Факультативний протокол до Конвенції (далі – ФПКП), який ратифіковано Законом України від 21 липня 2006 року. Протокол спрямований на регулярний моніторинг усіх місць несвободи з метою попередження в них жорстокого поведінки з людьми, які там утримуються, і створив механізм візитів за моделлю Європейської конвенції про запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінки чи покаранню (далі – СКПП). Ці функції виконує Підкомітет з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських та принижуючих гідність видів звернення та покарання Комітету проти катувань. Також Протокол встановлює для держав – сторін обов'язковість створення національного превентивного механізму (далі – НПМ).

- Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року (ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року), передбачає обов'язок держав-учасниць забезпечити: – щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання; – сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини (ст. 39). Водночас Конвенція ООН про права інвалідів від 13 грудня 2006 року (ратифікована Законом України від 16 грудня 2009 року) у ст. 15 ще раз підкреслює, що ніхто не повинен піддаватися катуванню або жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують його гідність, поведінки або покаранню; зокрема, жодна особа не повинна без власної вільної згоди піддаватися медичним чи науковим дослідженням, а також зобов'язує держави-учасниці вжити усіх ефективних законодавчих, адміністративних, судових чи інших заходів для того, щоб інваліди нарівні з іншими не піддавалися катуванням або жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують гідність, видам поведінки та покарання.

- Необхідно згадати також про деякі акти, прийняті в межах Ради Європи. Стаття 3 «Заборона катувань» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) передбачає: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведінки або покаранню». На основі цього положення розроблено і 26 листопада 1987 року прийнято Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінки чи покаранню (ратифікована згідно із Законом України від 24 січня 1997 року). Станом на 12 травня 2003 року її ратифікували 44 держави Європи. Цією Конвенцією створено Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінки чи покаранню, який, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поведінки з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поведінки чи покарання.

– Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам щодо Європейських пенітенціарних правил. Затверджена Комітетом Міністрів Ради Європи 12 лютого 1987 р. на 404-му засіданні представників міністрів; – Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи державам-учасницям щодо застосування тримання під вартою, умов, у яких воно відбувається, і запровадження гарантій від зловживань. Прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 27 вересня 2006 року на 974-й зустрічі заступників міністрів.

Діюче національне законодавство у ст. 28 Конституції України визначає: «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведінки чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням» [2, с. 12].

Статтю 289 Цивільного кодексу України визначено: «Фізична особа має право на особисту недоторканність. Фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поведінки чи покаранню. Фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей та підопічних не допускається. У разі жорстокої, аморальної поведінки фізичної особи щодо іншої особи, яка є в безпорадному стані, застосовуються заходи, встановлені цим Кодексом та іншим законом» [1, с. 123].

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) передбачає у ст. 11 «Повага до людської гідності» такі положення: 1) під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи; 2) забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність; 3) кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження. Стаття 87 цього Кодексу говорить про недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Так, недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, обов'язковість яких надана Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. Зазначені докази повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав та свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані [4, с. 12, 45-49].

Особливо слід відзначити статтю 206 КПК України «Загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини». Згідно з нею, слідчий суддя зобов'язаний, зокрема:

1) якщо під час будь-якого судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі (орган державної влади, державна установа, яким законом надано право здійснювати тримання під вартою осіб), – зафіксувати таку заяву або прийняти від особи письмову заяву та: – забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи; – доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження фактів, викладених в заяві особи; – вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством;

2) діяти в такому ж порядку, незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі.

Стаття 127 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за катування» [3, с. 75].

Аналіз вищезазначеного національного та міжнародного законодавства, щодо недопущення тортур, дозволяє відокремити наступні ідентифікуючі ознаки:

1. Заподіяння фізичного болю, фізичних або моральних (психологічних) страждань шляхом нанесення побойів, мучення або інших насильницьких дій; застосовується відносно потерпілих або інших осіб; всупереч волі примусити їх вчинити певні дії (отримати відомості або визнання) або з метою залякування чи дискримінації; розглядаючи моральні (психологічні) страждання, як складову катування, необхідно зазначити, що вони можуть заподіюватися не тільки шляхом фізичного але й психічного насильства.

Останнє може мати такі прояви як: - погрози вчинення певних негативних дій (погрози життю, здоров'ю, знищення майна тощо) відносно особи або близьких їй осіб; - повідомлення недостовірної інформації та/або повідомлення про нібито маючи докази винності особи у ситуації їх відсутності (ведення особи в оману активним шляхом); - застосування «слідчих хитрощів» або «психологічних пасток».

Зазначені дії слідчий, прокурор застосовує при проведенні таких слідчих дій як допит потерпілого, свідка, одночасний допит двох або більше раніше допитаних осіб, обшук.

Разом з тим, необхідно відмежовувати психічне насильство, яке безумовне є незаконним, від психологічного впливу на процесуальних осіб, виключно в межах діючого національного та міжнародного законодавства.

Термін «психологічний вплив» вказує на його цільове спрямування – психіку людини. Будь-яке спілкування – це передусім психологічний вплив на співрозмовника. У взаємодії кожна особа постає у ролі об'єкта та суб'єкта спілкування. Під час спілкування одна людина звертається до іншої або з повідомленням, або з запитанням, або пропонує, просить чи наказує що-небудь робити.

Мовний вплив може бути трьох видів: інформування (передавання інформації); переконання (полягає у впливі через звернення до критичної свідомості особи); навіювання (припускає вплив, пов'язаний зі зниженням свідомості й критичності при сприйнятті та реалізації навіюваного змісту) [5, с. 234-235]

Психологічний вплив обумовлений: - покладеними на слідчого, прокурора, суддю організаційно-розпорядчими обов'язками щодо організації проведення тієї чи іншої процесуальної дії; - спрямован не на подавлення волі особи з метою вчинити певні дії, а на спонукання до вчинення певних законних дій (надати показання, видати зброя для вчинення злочину тощо); - наявністю різних типів темпераменту та властивостей характеру.

Вважаємо, що дотримання норм міжнародного та національного законодавства при застосуванні тактичних прийомів (тактичних комбінацій) на досудовому слідстві та безпосередньому розгляді у суді забезпечить не тільки швидке розслідування кримінального правопорушення, винесення правосудного вироку, але й дотримання прав та свобод громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України. – Х.: Одиссей, 2011. – 352с.
2. Конституція України. – Х. Одиссей. 2018. – 49с.
3. Кримінальний кодекс України: зі змінами та доповненнями. \уклад. та підгот. В.І. Тютюгін. – Х.: Право, 2016. – 308 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Х. «Право». 2018.
5. Криміналістика: підруч./В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель. За ред.. В.Ю.Шепітько. – 5-те вид. переробл. та допов. – К.: Інюре. 2016. – 640.